

HAFNARFJÖRÐUR
Hvaleyrarvöllur 2020
Fornleifaskráning vegna framkvæmdaleyfis

Heiðrún Eva Konráðsdóttir sagnfræðingur

Byggðasafn Hafnarfjarðar 2020

Fornleifaskráning

Efnisyfirlit

Inngangur	3
Fornleifar og tilgangur fornleifaskráningar.	3
Aðferð við skráningu	4
Skráningarsvæðið	4
Saga	4
Niðurstöður	6
Kort af svæði.....	6
Fornleifaskráning.....	7
Heimildaskrá.....	9

Inngangur

Fornleifaskráning vegna framkvæmdaleyfis á Hvaleyrarvelli í Hafnarfirði, var unnin í maí og júní 2020. Fornleifaskráningin var gerð að beiðni Umhverfis- og skipulagsþjónustu Hafnarfjarðarbæjar vegna umsóknar Golfklúbbsins Keilis um framkvæmdarleyfi á Hvaleyrarvelli.

Fornleifaskráning hefur áður verið gerð fyrir svæði; *Fornleifaskráning í landi Hvaleyrar og Grísaness Hafnarfirði* 2005 eftir Katrínu Gunnarsdóttur fornleifafræðing. Er hún notuð til grundvallar í þessari fornleifaskráningu.

Árið 2005 rannsakaði Bjarni F. Einarsson túngarð, götu og kolagröf vegna framkvæmda á Hvaleyri; *Hvaleyri. Fornleifar nr.9:20 og 9:64 á Hvaleyri í Hafnarfirði. Skýrsla um fornleifarannsókn á kolagröf, túngarði og götu í desember 2005*. Samkvæmt niðurstöðum C-14 aldursgreiningar telur Bjarni að kolagröfin sé frá árabílinu 780-980. Bjarni telur að kolagröfin hafi verið nálægt bæ en ekki sé hægt að segja til um hvar sá bær hefur staðið án frekari rannsókna. Hann segir enn fremur: „Eitt er víst, Hvaleyri og næsta nágrenni geymir gríðarlega mikið af minjum frá ýmsum tímum, svo sem leifum kotbýla, sjóbúða, skipssáturs, verslunarstaðar, vatnsbóls(bóla), lögbýlis, kirkju og kirkjugarð lögbýlisins, stríðsminja sem verða fornleifar eftir nokkra áratugi og hellaristur auk leifa úti- og skepnuhúsa. Með þetta í huga ættu allar framkvæmdir á Hvaleyri að vera undir eftirliti fornleifafræðings.“

Til er svæðisskráning fornleifa í Hafnarfirði sem var gerð af Fornleifastofnun Íslands 1998: *Fornleifaskráning í Hafnarfirði I*. Hildur Gestsdóttir og Sædis Gunnarsdóttir. Fornleifastofnun Íslands FS065-98-12. Reykjavík 1998.

Heiðrún Eva Konráðsdóttir gekk svæðið og mældi upp minjar í maí 2020 ásamt.

Kort af fornleifunum vann Elsa Guðmunda Jónsdóttir landfræðingur á Umhverfis- og skipulagsþjónustu Hafnarfjarðarbæjar.

Fornleifar og tilgangur fornleifaskráningar.

Með fornleifaskráningu er hægt að fá heildarsýn yfir minjar og gildi þeirra. Samkvæmt lögum um menningarminjar frá árinu 2012, sem tóku gildi 1. janúar 2013 eru allar fornleifar friðaðar og sumar þeirra friðlýstar. Þeim má enginn, hvorki landeigandi, framkvæmdaaðili né nokkur annar spilla, granda né úr stað færa, nema með leyfi Minjastofnunar Íslands (21. gr.). Því eru allar fornleifar á framkvæmdasvæðinu sem og annarsstaðar, þ.e. þær minjar sem eru eldri en 100 ára, friðaðar skv. lögnum. Ennfremur segir í lögnum:

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

1. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bæn húsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
2. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
3. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarmínjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
4. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
5. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

6. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
7. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
8. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
9. skipsflök eða hlutar þeirra.¹

Ef minjar koma í ljós við hugsanlegar framkvæmdir á svæðinu ber að tilkynna það til Minjastofnunar Íslands sem mun ákvarða nánar um mótvægisáðgerðir. Þegar ekki er hægt að tryggja öryggi fornleifa eða þær þarf að fjarlægja af einhverjum ástæðum þarf að grípa til mótvægisáðgerða. Slíkar áðgerðir geta verið af ýmsum toga allt frá nákvæmri GPS staðsetningu og ljósmyndun að nákvæmri fornleifarannsókn. Fer umfang rannsóknanna gjarnan eftir aldri fornleifanna og tegund þeirra. Leita þarf leyfis Minjastofnunar Íslands í öllum tilfellum og stofnunin ákveður umfangið og setur þá skilmála sem henni kann að þykja nauðsynlegir.

Aðferð við skráningu

Áður en að hin eiginlega fornleifaskráning hefst er farið í gegnum þær heimildir sem eru aðgengilegar, svo sem örnefnaskrár, jarðabækur og byggðasögu. Þá eru skoðaðar loftmyndir af viðkomandi svæði sem geta gefið upplýsingar um minjar. Þá er rætt við staðkunnuga, ef hægt er að koma því við. Vinna á vettvangi felst í því að að ganga svæðið og skoða og skrá hvar minjar eru staðsettar eða hafa verið staðsettar samkvæmt heimildum.

Í þessari skýrslu er notast við fornleifaskrá Katrínar Gunnarsdóttur *Fornleifaskráning í landi Hvaleyrar og Grísaness Hafnarfirði* frá árinu 2005 sem nær yfir framkvæmdasvæðið. Báðar minjarnar í þessari skýrslu eru í skráðar í skýrslu Katrínar. Svæðið var gengið og minjarnar mældar upp og ljósmyndir teknar.

Heiðrún Eva Konráðsdóttir hjá Byggðasafni Hafnarfjarðar gekk svæðið í maí 2020. Um samantekt skýrslu sá Heiðrún Eva Konráðsdóttir.

Skráningarsvæðið

Skráningarsvæðið nær yfir lítið svæði nærri klúbbhúsinu á Hvaleyri. Yfirlitskort af framkvæmdasvæðinu er að finna í aftast í skýrslunni.

Saga

Þar sem svæðið sem hér er skráð er aðeins lítið brot af hinni fornu Hvaleyrarjörð er stiklað á stóru í sögu svæðisins. Samantektin er að hluta unnin upp úr skýrslu Katrínar Gunnarsdóttur frá árinu 2005 *Fornleifaskráning í landi Hvaleyrar og Grísaness Hafnarfirði*.

Elstu heimildir um Hvaleyri eru í Hauksbók Landnámu er Hrafna-Flóki Vilgerðarson fann hval rekinn á eyrinni og nefndi hana því Hvaleyri. Í Landnámu er þess einnig getið að Ásbjörn Össurarson bróðursonur Ingólfs Arnarssonar hafi numið land milli Hraunholtslækjar og Hvassahrauns, ásamt öllu Álftanesi.²

Árið 1395 var Hvaleyri í eigu Viðeyjarklausturs og leigan til klaustursins var 4 hndr.³ Árið 1448 var getið um kirkju á Hvaleyri⁴ en eftir það tekur langur tími, fram til byrjunar 18.

¹ Lög um menningarminjar 2012 nr. 80 29. júní. Heimasíða Alþingis.

² Hauksbók Landnámu.

³ *Íslenskt Fornbréfastafn III*. Bls. 597

⁴ *Íslenskt Fornbréfastafn IV*. Bls. 751

aldar þar sem lítið er um heimildir frá staðnum. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá árinu 1703 var getið um hálfkirkju á Hvaleyri og að þar hafi verið þjónað þrisvar sinnum á ári, kirkjan var á þeim tíma hálfkirkja frá Görðum á Álftanesi og jörðin var konungseign. Í Jarðabókinni er að finna greinagóða lýsingu á Hvaleyri þar sem sagt er frá búsetuháttum, landgæðum og hjáleigum. Ábúandi jarðarinnar árið 1703 var Ormur Jónsson, leigukúgildi eru þrjú, landskuld eitt hundrað og heimilismenn eru sex talsins. Túnin spilltust reglulega af sandgangi og engar voru engjar. Vatnsból var ekki gott og gat þrotið hvenær sem var árs.⁵ Á árunum 1754-1757 bjó enginn á Hvaleyri og er það sjálfsagt ein aðal ástæða þess að bæjarhús og tún spilltust. Árið 1815 var jörðin seld á uppboði og þar með fór hún úr konungseigu, kaupandi var Bjarni Sívertsen. Árið 1834 keypti Jón Illugason snikkari jörðina af dánarbúi Bjarna. Jón Illugason seldi jörðina Jóni Hjartarsyni í Miðengi í Árnessýslu. Við andlát Jóns tók ekkja hans Þórunn Sveinsdóttir við Hvaleyri, árið 1868 gaf hún Sigríði Jónsdóttur frændkonu mans síns mestan hluta jarðarinnar. Sigríður giftist síðar Bjarna Steingrímssyni hreppstjóra á Hliði. Jörðin var seld síra Þórarni Böðvarssyni árið 1870. Síra Þórarinn og kona hans gáfu hluta af jörðinni til stofnunar alþýðu- og gagnfræðaskóla Flensborg í Hafnarfirði árið 1887.⁶

Í Jarðabók frá árinu 1803 eru nefndar fjórar hjáleigur á Hvaleyri, það eru; Bindindi, Lönd, Lásastaðir og Ásgautsstaðir.⁷

Í *Sögu Hafnarfjarðar* frá árinu 1933, segir m.a. að á Hvaleyri hafi verið kirkja í kaþólskum sið en eigi var kunnugt hvenær hún hafi verið reist fyrst. Þessi kirkja hefur verið graftarkirkja því enn sást fyrir kirkjugarði í túni heimajarðarinnar á Hvaleyri.⁸ Hvaleyrarkirkju er fyrst getið 1444-1481 en hugsanlega gæti hún verið mun eldri. Aðeins eru varðveittar tvær lýsingar á Hvaleyrarkirkju og gripum hennar. Í þeirri eldri sem er frá árunum 1625-1634 var kirkjan sögð í fjórum stafgólfum sem þýðir að hún var á bilinu 5,7-6,8 m að lengd og 2,85-3,4 m að breidd.⁹

Guðmundur Guðmundsson smiður sem bjó í Vesturkoti á Hvaleyri fann heila mannsbeinagrind með föður sínum er hann var unglingspiltur. Þar fannst einnig krítarpípa, greiðugarður, spónn úr tini og ryðguð hnífbredda. Beinín voru grafin aftur ofar í túninu.¹⁰ Um 1925 fundust aftur mannabein á Hvaleyri, beinin fann Magnús Benjamínsson bóndi í Hjörtskoti á Hvaleyri. Matthías Þórðarson þjóðminjavörður rannsakaði beinin og taldi sennilegt að þetta væru bein sjórekinnna manna sem fundist hefðu á Hvaleyri. Matthías taldi ekki þurft að varðveita beinin á Þjóðminjasafninu, en þau voru grafin í kirkjugarð Hafnarfjarðar.¹¹

Árið 1940 kom breski herinn til landsins og reisti kampa víða í Hafnarfirði, einn þeirra var við Hvaleyrartjörn og hét hann West end. Þar var herinn með skotbyrgi og loftvarnarbyssur.¹²

Árið 1967 var golfklúbburinn Keilir stofnaður og sama sumar var golfvöllurinn á Hvaleyri opnaður og hefur starfað allar götur síðan. Íbúðarhúsið í Vesturkoti var gert að klúbbhúsi Golfklúbbsins strax í upphafi og var það til árisins 1992 þegar nýr golfskáli Keilismanna var tekin í notkun. Sama ár var leyfi fengið til að kveikja í klúbbhúsinu í

⁵ Árni Magnússon og Páll Vídalín: *Jarðabók III*. Kaupmannahöfn 1923-1924. Bls. 168-170.

⁶ Sigurður Skúlason: *Saga Hafnarfjarðar*. Reykjavík 1933. Bls. 35-37 og 42-44.

⁷ J. Johnson. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn 1803. Bls. 91.

⁸ Sigurður Skúlason: *Saga Hafnarfjarðar*. Reykjavík 1933. Bls. 23.

⁹ Gunnlaugur Haraldsson: Helgistaðir við Hafnarfjörð. Garðaprestakall hið forna. 1. bindi. Bls. 405, 408.

¹⁰ Gísli Sigurðsson: Hús og bæir í Hafnarfirði.

¹¹ Matthías Þórðarson: „Fundin á Hvaleyri bein þriggja manna.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. Bls. 57-58.

¹² Árni Matthíasson: *Papa Jazz. Lífshlaup Guðmundar Steingrímssonar*. Bls. 24.

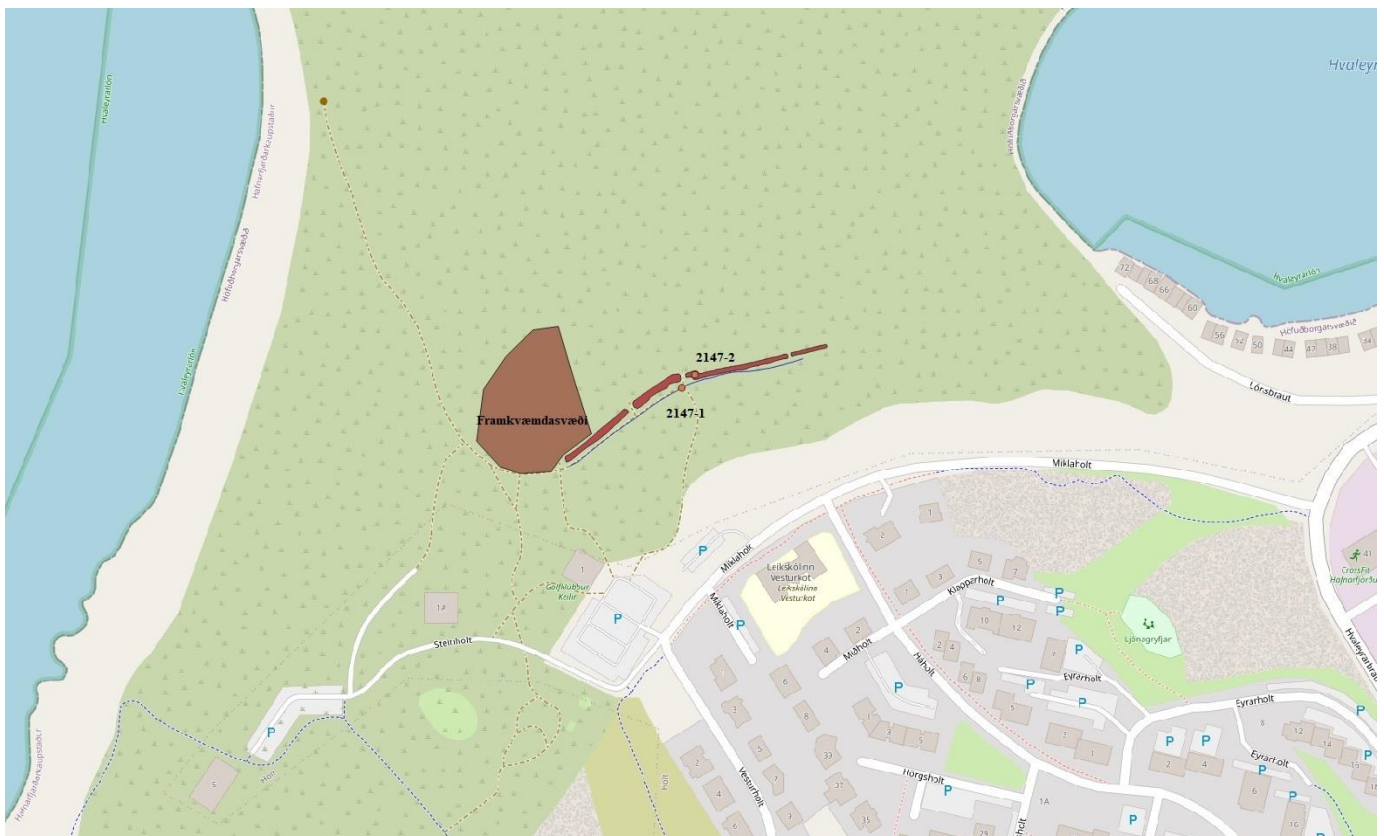
Vesturkoti og slökkvilið Hafnarfjarðar nýtti sér það til æfingar. Í dag er ekkert eftir af þeim húsunum er stóðu í Vesturkoti.

Niðurstöður

Að beiðni Umhverfis- og skipulagssviðs Hafnarfjarðarbæjar var farið í skráningu fornleifa vegna framkvæmdaleyfis fyrir Golfklúbbinn Keili á Hvaleyrarvelli í Hafnarfirði. Tvær fornleifar liggja þétt upp við framkvæmdasvæðið. Gæta þarf sérstakar varúðar að fornleifunum verði ekki raskað.

Ef minjar koma í ljós við hugsanlegar framkvæmdir á svæðinu ber að tilkynna það til Minjastofnunar Íslands sem mun ákvarða nánar um mótvægisáðgerðir. Þegar ekki er hægt að tryggja öryggi fornleifa eða þær þarf að fjarlægja af einhverjum ástæðum þarf að grípa til mótvægisáðgerða. Slíkar áðgerðir geta verið af ýmsum toga allt frá nákvæmri GPS staðsetningu og ljósmyndun að nákvæmri fornleifarannsókn. Fer umfang rannsókna gjarnan eftir aldri fornleifanna og tegund þeirra. Leita þarf leyfis Minjastofnunar Íslands í öllum tilfellum og stofnunin ákveður umfangið og setur þá skilmála sem henni kann að þykja nauðsynlegir.

Kort af svæði

Fornleifaskráning

Hvaleyrarvöllur2020 2147-1

Séð yfir götuna til norð- vesturs.

Gamalt nr: 9-68

Hlutverk: Gata

Tegund: Leið/ Gata

Aldur: 1550-1900

Hnit: 353973,017 398633,827

Staðarhættir: Liggur frá þjónustuhúsi golfklúbbsins Keilis að Hvaleyrartjörn. Gatan er vel sýnileg á kafla en horfin að hluta næst Hvaleyrartjörninni. Gatan liggur meðfram Suðurtúngarði (2147-2)

Lýsing: Það sem er sýnilegt af götunni er vel afmarkað frá þjónustuhúsi golfklúbbsins að fjárhúsatóft. Hluta götunnar er búið að malbika næst þjónustuhúsi golfklúbbsins svo tekur við malarborinn kafla. Gatan hverfur við fjárhúsatóftina.

Minjagildi: Talsvert

Hætta: Talsverð

Hættuorsök: Framkvæmdir

Ástand: Greinileg/horfin

Hvaleyrarvöllur2020 2147-2

Séð yfir garðinn til norðurs

Gamalt nr: 9-7

Hlutverk: Túngarður

Tegund: Garðlag

Sérheiti: Suðurtúngarður

Aldur: 1550-1900

Hnit: 354103,436 398674,586

Staðarhættir: Hvaleyrarbærinn stóð í Hvaleyrartúni norðan við hlöðu þá sem byggð var 1917 en Hvaleyrarhúsið stóð aðeins sunnar. Hvaleyrartúnið var umgirt Hvaleyrartúngörðum, suðurtúngarður var á suðurhlið.

Lýsing: Katrín Gunnarsdóttir: *Fornleifaskráning í landi Hvaleyrar og Grísaness Hafnarfirði 2005:*

„Það sem nú sést af garðinum liggur meðfram stíg sem liggur neðan við þjónustuhús golfklúbbsins, í átt að Hvaleyrartjörn. Garðurinn er hlaðinn úr hraungrjóti og er grasivaxinn að mestu. Garðurinn er allt að 1,5 m á hæð og lækkar til austurs. Veggjaþykkt er um 1-2 m. Garðurinn er ekki samfelldur, en skiptist í 48 m langan bút síðan er 5 m rof, þá er 30 m bútur og 5 m rof, um það rofi hafa traðirnar legið heim að Hvaleyrarbænum. Við austurhluta rofsins sést fyrir tóft. Þá kemur 30 m garður og rof sem er 5 m og síðan garður sem er um 23 m og við enda þessa garða er fjárhústóft. Þá er rof í garðinn sem er um 7 m langt og síðan tekur við garður sem er um 100 m langur og rennur saman við landið í endann.“

Í dag er austasti hlut garðsins næst Hvaleyrartjörn ekki sjáanlegur.

Minjagildi: Hátt

Hætta: Mikil

Hættuorsök: Framkvæmdir

Ástand: Greinileg/Horfið

Heimildaskrá

Katrín Gunnarsdóttir: *Fornleifaskráning í landi Hvaleyrar og Grísaness Hafnarfirði* 2005.

Lög um menningarminjar 2012 nr. 80 29. júní. Heimasíða Alþingis: <http://www.althingi.is/lagas/nuna/2012080.html>. Lögin tóku gildi 1. janúar 2013. Þingskjal 1610, 140. löggjafarþing 316. mál: menningarminjar (heildarlög).